

УКРАЇНОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАЛЕНТИНИ БОРИСЕНКО

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проаналізовані українознавча (наукова, педагогічна, культурно-просвітницька) діяльність та життєвий шлях відомого етнографа, історика, етнолога, засновниці Київської етнографічної школи професора В. Борисенко.

Ключові слова: Україна, українці, В. Борисенко, українські етнокультурні традиції.

УКРАИНОВЕДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВАЛЕНТИНЫ БОРИСЕНКО

Юрий ФИГУРНЫЙ

кандидат исторических наук,
заведующий отделом украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье проанализированы украиноведческая (научная, педагогическая, культурно-просветительская) деятельность и жизненный путь известного этнографа, историка, этнолога, основательницы Киевской этнографической школы профессора В. Борисенко.

Ключевые слова: Украина, украинцы, В. Борисенко, украинские этнокультурные традиции.

VALENTYNA BORYSENKO'S ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN STUDIES

Yuriy FIHURNYI

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzed the life, scientific, pedagogical and cultural activities of Valentyna Borysenko, the famous anthropologist, historian, ethnologist and founder of Kiev ethnographic school.

Key words: Ukraine, Ukrainians, V. Borysenko, Ukrainian ethnic and cultural traditions.

У липні 2015 р. виповнилося 70 років з дня народження В. Борисенко і 45-ліття початку її наукової діяльності. Ця розумна, вольова, наполеглива, вимоглива, цілеспрямована і працьовита жінка вписала своє ім'я золотими літерами на скрижалі Книги Буття України й українців. Про це свідчать не лише сотні її наукових праць, але і той розголос та повага, яку вони здобули як в Україні, так і далеко за її межами.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, вивчаючи життєвий шлях і наукові здобутки відомої дослідниці матеріальної і духовної культури українського народу, тим самим намагаємось досягнути і проаналізувати основні тенденції етнокультурного розвитку України і українців у XX – на початку XXI ст.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка ще не була предметом спеціального і комплексного українознавчого дослідження, оскільки переважна більшість дослідників, які тією чи іншою мірою торкались цієї проблематики, розробляли лише окремі її аспекти.

Метою дослідження є з'ясування українознавчої (наукової, педагогічної, культурно-просвітницької) діяльності та життєвого шляху відомого етнографа, історика, етнолога, засновниці Київської етнографічної школи професора В. Борисенко. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: простежити основні етапи життєвого шляху В. Борисенко, охарактеризувати наукові досягнення дослідниці у тоталітарну добу; з'ясувати її внесок у розвиток етнографічних й етнологічних студій у Київському університеті імені Тараса Шевченка;

Валентина Борисенко

проаналізувати основні концептуальні наративи і здобутки В. Борисенко щодо українського етнокультурного розвитку.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Україна й українство в етнокультурних процесах світу», керівником якої є професор В. Баран. Вона виконується в НДІУ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Життєвий шлях і аналіз наукових напрацювань В. Борисенко щодо вивчення етнокультурного розвитку України й українців зацікавили багатьох учених. Окремі аспекти даної проблематики висвітлювали такі дослідники: О. Брайченко, Ю. Буйських, Л. Гасиджак, Н. Громова, М. Гримич, В. Даниленко, В. Капелюшний, В. Скляр, Г. Скрипник, О. Стасюк, Умебаясі Масакі, В. Наулко, Л. Божук, М. Хоменко, О. Панченко та ін.

Людина не в змозі обирати час і місце своєї появи на світ, але вона спроможна зрозуміти власні враження, зіставити з

особистими можливостями та розпочати жити, творити і реалізувати себе як особистість, попри всі перешкоди, негаразди, спротив системи і складні життєві колізії. Ще тривала Друга світова війна, коли 7 липня 1945 р. на Поділлі у с. Хижинці (Вінницького району Вінницької області) народилося дівча, яке назвали Валею. Так сталося, що її батько Кирило Ільченко так і не зміг взяти новонароджену на руки (оскільки загинув на початку 1945 р. на фронті) і весь тягар виховання впав на материнські плечі. Попри повоєнне лихоліття, важку скруту і негаразди, Марія Ільченко підняла на ноги Валентину, вклавши у неї душу і життєву енергію та наснаживши її вірою у власні сили. Завершивши навчання в середній школі, вісімнадцятилітня юнка прагне більшого – і з 1 вересня 1963 р.

по 1 липня 1968 р. навчається за спеціальністю «Історія» на історичному факультеті Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Рішенням Державної екзаменаційної комісії від 12 червня 1968 р. В. К. Ільченко присвоєно кваліфікацію «Історик. Викладач історії та суспільствознавства» та видано диплом про здобуття вищої освіти [8, арк. 68, 75].

За час навчання Валентина Кирилівна зацікавилася українською етнографією і навіки пов'язала з нею свою долю. Після закінчення першого курсу істфаку вона стає учасницею етнографічної експедиції із збирання пам'яток матеріальної культури на Чернігівщині для створення історико-етнографічного атласу України, Молдавії та Білорусії за тематикою «Землеробські знаряддя та техніка українців». Керував цією пошуковою роботою етнограф В. Горленко, який згодом став її науковим керівником в університеті. Саме тому всі курсові роботи й заключну дипломну студентка присвятила дослідженню матеріальної і духовної культури Східного Поділля [10, с. 7 – 8].

Після завершення вишу В. Ільченко деякий час (з 15.08 по 31.10.1968 р.) працювала вчителькою сільської школи (с. Непедівка Козятинського району Вінницької області), а потім успішно склала іспити до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії імені М. Т. Рильського Академії наук УРСР (далі ІМФЕ), стала його аспіранткою та навчалася у ньому з 1.11.1968 р. по 1.11.1971 р. [8, арк. 68].

Під керівництвом В. Горленка молода дослідниця працювала над темою кандидатської дисертації

Батьки: Марія та Кирило Ільченки.
У центрі – тітка Фросина, 1928 р.

*Студентка 1 курсу КДУ ім. Т.Г.Шевченка,
1963 р.*

«Взаємозв'язки у традиційній культурі і побуті українців і поляків Поділля в кінці XIX – на початку XX ст.».

Успішне завершення аспірантури посприяло її першому працевлаштуванню до ІМФЕ. Так, з 1.11.1971 р. по 2.01.1974 р. Валентина Кирилівна працювала на посаді виконуючої обов'язки молодшого наукового співробітника ІМФЕ [8, арк. 68].

У 1974 р. В. Борисенко захистила кандидатську дисертацію на тему «Взаємовпливи в культурі та побуті українців і поляків Поділля в кінці XIX – на початку XX ст.». Разом з тим її текст у форматі монографічного видання побачив світ лише через 30 років (В. Борисенко «Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX – початок XX ст.)». – К., 2004), тоді як зазвичай

це відбувається протягом 2–5 років. Не дуже (м'яко кажучи) толерувало тогочасне керівництво ІМФЕ дослідницю. Лише з 2 січня 1974 р. вона позбулася принизливого додатка «в. о.» і стала «повноправним» молодшим науковим співробітником відділу етнографії ІМФЕ. Загалом на цій посаді включно з «в. о.» В. Борисенко пробула понад 10 років (з 1.11.1971 р. по 9.11.1981 р.), маючи за плечима захищену кандидатську дисертацію та значну кількість друкованих праць (одна індивідуальна монографія та 14 публікацій) [8, арк. 68].

Незважаючи на велике навантаження в ІМФЕ та сімейні обов'язки (ще навчаючись в аспірантурі, Валентина Кирилівна побралася з молодим істориком Володимиром Борисенком і згодом у них народилися донька Ольга (1969 р.н.) і син Мирослав (1974 р.н.)), вона з головою поринає у дослідження українського етнокультурного розвитку [8, арк. 68].

Зрештою, той великий обсяг наукової, науково-організаційної, польової роботи, яку фахово і цілеспрямовано виконувала В. Борисенко, не залишився непоміченим, і з 9.11.1981 р. вона була переведена на посаду старшого наукового співробітника відділу фольклористики ІМФЕ [8, арк. 68].

У 70–80-ті роки XX ст. тоталітарна влада намагалася остаточно вирішити національне питання і створити нову прогресивну соціалістичну спільноту – радянський народ. Все те величезне етнокультурне надбання багатьох етносів, які мешкали у «вільній сім'ї народів» (де-юре), а насправді в «імперії зла» (де-факто), мало перетворитися в єдиний монолітний радянський супер(мега)етнос. Вся багатомовність, різнокультурність і багатоманітність народів СРСР

аж ніяк не влаштовувала партійних ідеологів, навіть офіційне формулювання «соціалістичне за змістом, національне за формою» стосовно українців, грузинів, литовців, латвійців, естонців, молдаван, білорусів, казахів, киргизів, туркменів, таджиків, узбеків, вірмен, азербайджанців та інших спільнот, на їхню думку, вже почало морально застарівати. Товариш Суслов та його поплічники прагнули створити радянський народ з єдиною мовою – російською і вірою – комуністичною, а традиції і звичаї мали бути уніфікованими, офіційно затвердженими та єдиними для всіх громадян СРСР. Оскільки Українська Радянська Соціалістична Республіка була одним із наріжних каменів тоталітарної комуністичної системи, партійні ідеологи приділяли особливу увагу процесам деукраїнізації, русифікації, денаціоналізації і комунізації України і українців. Академічна наука й науковці УРСР теж мали виконати своє завдання – створити й утвердити в суспільстві комуно-радянські звичаї і традиції, пропагувати комуністичні ідеї й ідеали та всіляко применшувати, принижувати і таврувати етнокультурне надбання пращурів.

З цією метою влада активно залучала етнографів ІМФЕ до державних інституційних структур (комісій), що опікувалися творенням нової радянської обрядовості. Звичайно, що В. Борисенко, яка зарекомендувала себе як провідний фахівець у царині родинної обрядовості, також була учасницею цих процесів. Проте, переконана Г. Скрипник, написані за участю В. Борисенко сценарії обряду весілля були позбавлені шаблонів, надуманості і недолугості: у їх текст органічно було вплетено елементи кращих народних традицій, роботу у комісіях

з обрядотворення науковець поєднувала з польовими дослідженнями; вивчала проблеми розвитку традицій та свят мешканців Києва, на підставі чого опублікувала окремі розділи у декількох колективних монографіях та наукових збірниках [10, с. 11].

Насамперед це такі колективні монографії: «Свята та обряди Києва» (К., 1982); «Роль традиций и преемственность поколений в формировании нравственных ценностей рабочего класса» (К., 1984); «Прогресивні народні традиції в збагаченні радянського способу життя» (К., 1986); «Ощественный быт и духовная культура населения Полесья» (Минск, 1987). Таким чином, В. Борисенко стала найкращим фахівцем з української весільної обрядовості, вона збирала багатющий польовий матеріал, опрацювала велику кількість архівних документів (зібраних її попередниками й колегами) та проаналізувала й синтезувала цю наукову інформацію. Наслідком цієї титанічної праці стала індивідуальна монографія «Весільні звичаї та обряди на Україні» (К., 1988).

Зрештою, така висока працездатність і наукова наснаженість не залишилися непоміченими керівництвом ІМФЕ, й 6.07.1990 р. В. Борисенко стала завідувачем сектору рукописних фондів ІМФЕ АН УРСР і пробула на цій посаді до 6.01.1995 р. [8, арк. 68].

У 1992 р. у житті В. Борисенко сталася визначна подія – вона захистила докторську дисертацію на тему «Весільні звичаї та обряди на Україні». Дещо згодом Вищою атестаційною комісією України за рішенням спеціалізованої вченої ради ІМФЕ від 19 червня 1992 р., протокол №5, їй було присуджено науковий ступінь доктора історичних наук [8, арк. 72].

Не полишаючи академічної науково-дослідницької роботи, на початку 90-х років XX ст. вона повертається до рідної альма-матер і розпочинає там викладацьку діяльність на історичному факультеті.

Київський університет (у радянські часи КДУ імені Т.Г. Шевченка) був форпостом русифікації й комунізації України. Проте в часи т. зв. «перебудови і гласності» його найбільш національно свідомі і патріотично налаштовані викладачі і студенти стали одними з перших руйнувати тоталітарну систему. Але в освітянській галузі, особливо у вищій школі, це завдання було дуже важким. У кінці 80-х років XX ст. на історичному факультеті майже всі навчальні курси (за винятком предметів, пов'язаних з історією України) читалися російською, і це вважалося нормою. Відомий етнограф В. Наулко був одним із перших, хто у кінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. намагався зламати цю систему. Але загалом «українізація» історичного факультету відбувалася досить-таки повільно. В. Борисенко одразу активно включилася у цей процес.

13.02.1991 р., середа, розпочинається другий навчальний семестр. Рівно о 10.00 на кафедрі археології, етнографії та музеєзнавства у приміщенні археологічного музею почалася друга пара. Валентина Кирилівна представилася і повідомила, що починає спеціальний курс для четвертої групи «Культура та побут населення України». Одразу ж одна зі студенток (киянка) поцікавилася, а чи можна читати лекції російською мовою, на що В. Борисенко відповіла досить стримано, але переконливо: «Вивчати духовну і матеріальну культуру, традиції і звичаї українського народу можна лише

його рідною – українською – мовою, і це не обговорюється!».

Для викладацької методики В. Борисенко найважливішим було допомогти студентам зрозуміти сутність предмета навчання та усвідомити його важливість і корисність у подальшому житті.

Перше заняття розпочалося з прослуховування магнітофонного запису молитви, яку співають школярки святому Миколаю в с. Руси (рідне село В. Стефаника, що на Покутті), та з поради обов'язково прочитати новелу письменника «Моє слово». Потім викладачка озвучила перелік тем, які вона з ними разом буде вивчати, й акцентувала увагу на їх найбільш цікавих аспектах.

Суміщення протягом 1991 / 1995 рр. роботи в академічному інституті (завідувач сектору рукописних фондів ІМФЕ) і в столичному університеті (доцент кафедри археології, етнографії та музеєзнавства КДУ) було досить-таки значним навантаженням навіть для такої працездатної і відповідальної людини, як В. Борисенко, зрештою, треба було робити вибір, і вона його зробила на користь альма-матер, тим паче, що саме в університеті перед нею відкривалися нові можливості для самореалізації. Отже, з 01.09.1995 р. розпочала роботу в Київському університеті на посаді професора кафедри етнології та краєзнавства, згодом її очолила (з 30.06.1996 р. по 30.06.2002 р.), а з вересня 2002 р. по червень 2006 р. працювала на півставки професора на цій же кафедрі, на умовах строкового трудового договору [8, арк. 68].

Ось так проаналізувала процес створення нової університетської кафедри Л. Гасиджак: «В історію української етнографічної науки XX і XXI ст. Валентина Борисенко увійшла як будівнича

першої в історії незалежної України кафедри етнології на історичному факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка, яка прийняла своїх перших студентів у 1995 році... Під її керівництвом докторами наук стали Володимир Скляр, Марина Гримич, Лідія Мельничук, Ірина Пономарьова. Своїм долученням до науки на початковому етапі (через здобуття ступеня кандидатів історичних наук) Валентині Кирилівні завдячують Алла Дмитренко, Леся Мандебура, Олена Брайченко, Леся Гасиджак, Наталя Громова, Олеся Стасюк, Ірина Батирева, Масакі Умебаясі (Японія), Людмила Метка, Наталя Родінова, Юля Крикун, Оксана Галько, Світлана Ситник, Марія Парахіна, на початковому етапі керувала аспірантами: Олею Буйських, Ларисою Божко, Валею Гребенювою. Сьогодні навчаються в аспірантурі під керівництвом В.К. Борисенко Богдан Сауляк, який вже рекомендований до захисту, Оксана Семенова, Марина Олійник, Аліна Ярова» [3, с. 46 – 47].

У свою чергу доктор історичних наук, професор В. Капелюшний, який гідно продовжує справу Валентини Кирилівни і наразі очолює цю кафедру, наголошує: «Ставши завідувачем щойно створеної першої в Україні кафедри етнології та краєзнавства і керуючи нею впродовж 1995–2002 років, проф. Борисенко В.К. провела величезну роботу з організації навчального процесу, розробки навчальних планів, програм, налагодження наукової роботи кафедри, зрештою, перетворення її у випускову зі спеціальності «Етнологія» [6, с. 24 – 26].

У 1997 р. відбулася приємна подія у житті В. Борисенко: рішенням вченої ради Київського університету від 2 червня 1997 р., №10, Борисенко В.К.

присвоєно вчене звання професора кафедри етнології та краєзнавства [8, арк. 73].

Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України В. Даниленко так характеризує здобутки ювілярки в Київському університеті: «За час роботи В. Борисенко розробила програми низки нормативних курсів – «Українська етнологія», «Зарубіжна етнологія», «Українська етнологія в контексті європейської науки». Слід наголосити, що на лекціях професора Борисенко не було вільного місця, більше того в аудиторії часто можна було побачити так званих «вільних слухачів», які спеціально приходили послухати про традиційну культуру народів світу. Розуміючи важливість потреби створення науково-методичної бази для підготовки студентів за спеціальністю «Етнологія», Валентина Кирилівна видала такі посібники, як «Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців» (К., 2000), «Українська етнологія» (К., 2007). Слід наголосити, що наклади обох книг розійшлися миттєво. З ініціативи В. Борисенко на історичному факультеті університету було створено науково-навчальну лабораторію з етнології, а також етнологічний музей. Їхньою основою стали експонати, зібрані Валентиною Кирилівною під час експедицій до різних куточків України» [5, с. 34].

Окремо треба наголосити про визначний внесок В. Борисенко в дослідження надзвичайно актуальної в світі переосмислення уроків української історії теми – Голодомору 1932–1933 рр. В. Капелюшний відзначає, що збирати

усні свідчення про голодомор Валентина Кирилівна почала в 1994 р. Тоді вона записала чимало спогадів очевидців цих подій у Поліському районі Київської області. Нею було розроблено запитальник для записування усних свідчень про голод 1932–1933 та 1946–1947 років. Важливо, що до цієї роботи долучилися не лише викладачі, але й аспіранти та студенти історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зібрані та опрацьовані дослідницею понад 1500 усних свідчень з різних областей України, які неспростовно доводять, що акція геноциду українських селян була чітко спланована більшовицькою владою Кремля, знайшли відбиток у низці наукових публікацій в українських та зарубіжних виданнях. За матеріалами усних свідчень авторка виступає на міжнародних симпозіумах (Київ, 2005; Амстердам, Прага, Братислава, Дюссельдорф, Київ, 2008). На основі зібраних особисто В. Борисенко свідчень створено документальний фільм «Жити заборонено» (автор сценарію і режисер Віктор Підлісний) [6, с. 28 – 29].

Директор Національного музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» кандидат історичних наук О. Стасюк зауважує: «Валентина Борисенко почала записувати усні свідчення про Голодомор у 1994 році на Поліссі, і її методика усної історії вирізнялася тим, що тексти не редагувалися, а розповіді були записані з документальною точністю мови і лексики. Ці записи опубліковані у книзі про повсякденне життя поліщуків. Але головне досягнення вченої було у тому, що вона не лише сама записувала усні свідчення про Голодомор 1932–1933 років в Україні, але й залучила до збирання студентів історичного

факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Нею була розроблена спеціальна програма з використанням методу усної історії, коли питання були поставлені так, щоб людина без жодних підказок могла сама розповісти, що вона пам'ятала про страшний злочин більшовиків Кремля. І коли студенти почали записувати від своїх рідних, сусідів ці свідчення, вони самі дуже змінилися, для них це відкриття правди було вражаючим. Пізніше, у 2007–2008 роках, за цією програмою інформацію збирали студенти більшості вишів України та учні загальноосвітніх шкіл» [11, с. 61].

Ще одним із важливих напрямів наукових студій В. Борисенко, наголошує В. Скляр, стали дослідження етнічного складу та мовної структури населення України, зокрема розвінчання міфу про так звану «поліетнічність». Її гострі та науково аргументовані праці з цієї проблематики («Політична міфологізація проблем дерусифікації в Україні» (2001), «Правда про поліетнічність України» (2006)) сприяли актуалізації досліджень у цій галузі етнологічної науки. Окремий розділ, присвячений етномовній структурі населення України, представлений Валентиною Кирилівною в «Українській етнології» (2007). Окремі розвідки присвячені також етнічним меншинам, зокрема дослідженню побуту етнічних груп греків, болгар, білорусів Приазов'я [9, с. 37].

Характеризуючи науковий стиль і творчий підхід дослідниці до розкриття важливих народознавчих проблем, В. Скляр зазначає: «Характерною ознакою наукової творчості Валентини Кирилівни є новаторство і широке коло наукових інтересів. Вона ніколи не уникала

досліджень складних і гострих наукових проблем. Серед головних напрямів наукового пошуку вченої чільне місце належить дослідженням українських традиційних звичаїв та обрядів. Її роботи, присвячені українській родинній обрядовості, зокрема весільній, стали «класикою» у сучасній українській етнологічній науці. Навіть за радянських часів, попри ідеологічний тиск та цензуру, коли головним завданням для українських «етнографів» (було навіть заборонено використання терміна «етнологія») стало вивчення радянської псевдообрядовості, Валентина Кирилівна зосередила увагу на дослідженні української традиційної весільної обрядовості і критично ставилася до окремих елементів новотворів, які нав'язувалися масовиками-витівниками за сценаріями» [9, с. 36].

Також необхідно відзначити науково-організаційні здібності В. Борисенко, адже вона заснувала фаховий часопис «Етнічна історія народів Європи» і протягом десяти років (1999–2009. – Вип. 1–30) була його відповідальним редактором.

В. Борисенко є вмілим організатором представницьких наукових форумів та пропагандистом і популяризатором української духовної і матеріальної культури та етнокультурних традицій і звичаїв. Зокрема, вона організувала і провела ряд міжнародних конференцій (Київ, 1999, 2000, 2001), прочитала лекції про українську культуру в містах Тампере (університет, Фінляндія), Гарвард, Філадельфія, Нью-Йорк, Вашингтон (США), Прага (Чехія), Варшава (Польща) [3, с. 47].

За цей період В. Борисенко стала співавтором таких колективних

Зі спонсором Наталією Даниленко на презентації книги «Холмицина і Підляшшя» у Канаді, 1997 р.

монографій: «Поділля. Історико-етнографічне дослідження» (К., 1994); «Холмицина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження» (К., 1997); «Українці. Історико-етнографічне дослідження. Т. 1» (Опішне, 1999); «Украинцы. Народы и культуры» (М., 2000) та автором монографії «Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років» (К., 2002).

Наукова біографістика, відзначає В. Скляр, є важливим напрямом сучасної історичної науки. У межах цього напрямку неперевершеною є трилогія «Українки в історії» (К., 2004, 2006, 2010, 2012), науковим редактором видання та автором значного числа нарисів про видатних українок стала В.К. Борисенко [9, с. 38].

«Українки в історії»

Загалом наукова та педагогічна діяльність В. Борисенко, наголошує В. Капелюшний, належним чином пошанована державою й суспільством. За багаторічну сумлінну працю в університеті, значні успіхи у підготовці фахівців істориків, етнологів, краєзнавців, досягнення у науково-педагогічній роботі кафедри етнології та краєзнавства Валентина Кирилівна нагороджена Почесною грамотою Київського національного університету імені Тараса Шевченка [6, с. 30].

Указом Президента України В. Ющенка від 26 листопада 2005 р., №1654, Борисенко Валентині Кирилівні присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» [8, арк. 74].

В. Борисенко, оцінюючи свою наукову діяльність у 1991–2006 рр., згадувала: «Якщо брати мій величезний стаж роботи, то мої найщасливіші роки були в час роботи в університеті. Академія – це школа життя. Але оцей контакт з молоддю, студентами – він неоціненний і приносить велику радість. Я люблю студентів. Я багато навчилася у них. Інколи переосмислювала свою позицію» [3, с. 47].

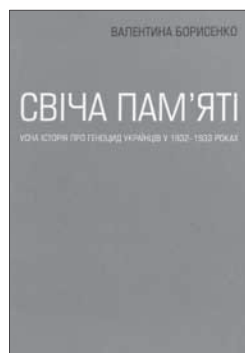
З 2006 по 2013 рр. у житті В. Борисенко розпочався новий етап – робота у Науково-дослідному інституті українознавства Міністерства освіти і науки України (далі НДІУ), спочатку на посаді провідного наукового співробітника відділу національної культури, а з 3 серпня 2011 р. по 15.04.2013 р. – завідувача відділу культурологічних досліджень [8, арк. 77 – 97].

У цей час Валентина Кирилівна продовжує досліджувати геноцид українського народу. Підсумком цієї титанічної праці стала поява таких наукових видань: «Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ – НКВД» (К., 2007), «Свіча пам'яті.

Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 рр.» (К., 2007), «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» (К., 2008). Всі ці праці формувалися на основі розсекречених документів СБУ України, відкритих джерел та свідчень усної історії та допомогли розкрити злочини тоталітарної системи супроти України і українців у XX ст.

Як свідчить О. Стасюк, у 2010 р. «Свіча пам'яті...» була перекладена англійською мовою і вийшла у Нью-Йорку, де отримала високу оцінку американських читачів. Зокрема, професор історії, президент Асоціації слов'янських, східноєвропейських та євразійських досліджень, директор Школи історичних, філософських та релігійних досліджень Університету штату Арізона Марк фон Хаген так відгукнувся на переклад книги В. Борисенко: «Ця потужна збірка записів розповідей про Голодомор 1932–1933 років в Україні є несамоцитим описом подій жорстокості і страждань та містить оповіді про виживання, мужність і життєстійкість. Розповіді були зібрані істориками незалежної України; вони засвідчують десятиліття вимушеного мовчання про трагедію українських селян, викликану сталінською диктатурою. Отже, книга є чудовим зображенням сучасного стану усвідомлення та розуміння громадянами України своєї історії XX століття» [11, с. 61 – 62].

Також О. Стасюк наголошує: «Міністерство культури і туризму України

«Свіча пам'яті»

у 2008 р. провело ряд заходів у багатьох країнах світу з метою розказати людям про біль українців за загиблими під час Голодомору. У них брали участь Національний заслужений академічний симфонічний оркестр України, Національна заслужена академічна капела України «Думка», народна артистка України, герой України Ніна Матвієнко, учені, які виступали перед громадськістю у Лондоні, Тель-Авіві, Амстердамі, Празі, Братиславі та багатьох інших містах і доносили правду про злочин проти людства і людяності, який був учинений Москвою на українській землі. На цих зібраннях була поширена брошура «Україна пам'ятає – світ визнає!». У ній була вміщена стаття професора Валентини Борисенко «Голодомор 1932–1933 років в Україні – спланована акція геноциду українців», яка перекладена на 12 мов світу. Таким чином, багато людей, які не чули про українську трагедію, мали можливість дізнатися про кривду, завдану українському народові. Автор статті також виступала на тему Голодомору у багатьох містах, де проводилася акція» [11, с. 62]. За таку подвижницьку діяльність В. Борисенко нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня [6, с. 30].

Валентина Кирилівна – науковий керівник від Бога! Вимоглива, сувора, прискіплива, але справедлива. У зв'язку з цим хочемо навести спогади двох її аспірантів. Умебаясі Масакі згадує: «Інколи, під час роботи над дисертацією, в мене виникали думки покинути все, і лише вона підтримувала мене в такі моменти, додавала сил і терпіння, тому зараз я впевнений, що саме завдяки Валентині Кирилівні, моєму науковому керівникові, я зміг захистити на Вченій

раді Київського національного університету ім. Тараса Шевченка кандидатську дисертацію на тему: «Типологічні паралелі в календарних святах українців та японців» (Київ, 2009) та згодом опублікувати в Україні свою монографію «Календарні звичаї та обряди японців» (К., 2012)...» [7, с. 50].

Юлія Буйських стверджує: «На моє глибоке переконання, майстром у науці стає той, хто, передусім, любить об'єкт своїх досліджень. У нашій дисципліні це – люди. У сумі: любов і повага до співрозмовників, вміння вислуховувати, здатність бачити деталі та помічати дрібниці, які не лежать на поверхні, є, так би мовити, тими прикладними рисами, які характеризують доброго етнологоло-польовика. Вони ніде не прописані, але передаються від вчителів до учнів як негласний «кодекс правил етнологоло», якого ти маєш притримуватися, якщо хочеш стати професіоналом. Я вчила правила цього «кодексу» від Валентини Кирилівни» [2, с. 71 – 74].

В. Борисенко успішно продовжує науково-дослідну роботу, підсумком якої стала поява таких фахових колективних праць: «Українці у світовій цивілізації і культурі: колективна українознавча монографія» (К., 2008); «Історія української культури: в п'яти томах. – Т.4, кн.1» (К., 2008); «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у п'яти томах. Т. 3» (К., 2012) та індивідуальних: «Українське весілля: традиції і сучасність» (К., 2010); «A Candle in Remembrance. An oral history of the ukrainian genocide of 1932 – 1933» (New-York, 2010).

У 2011 р. вийшла друком її книжка «Така житка...: культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся (за

«Така житка...»

матеріалами етнографічної експедиції 1994 р.)» (К., 2011).

Н а с т у п н о г о року, а саме 8–9 листопада 2012 р., в м. Києві В. Борисенко організовує й успішно проводить Міжнародну науково-практичну конференцію у форматі

круглого столу «Проблеми культури в українознавстві. Традиції та сучасні тенденції розвитку».

Загалом українознавчий період діяльності В. Борисенко був досить плідним та успішним, і, незважаючи на труднощі, вона успішно здійснила свої задуми.

З весни 2013 р. і по цей час триває академічний етап у житті вченої. Нині вона працює в ІМФЕ на посаді завідувача архівними науковими фондами рукописів та фонозаписів (АНФРФ). В. Борисенко фахово організовує складний і специфічний процес виготовлення додаткових копій архівних текстів, що знаходяться у критичному стані, та опікується поповненням фондів новими надходженнями. Разом з тим вона розуміє, що у наш час архіви можуть стати дієвою зброєю у боротьбі із залишками радянщини і рецидивами тоталітарного мислення, тому дослідниця ініціює вивчення й опублікування етнокультурної спадщини українських етнографів. Так, у рамках реалізації наукового проекту ІМФЕ з оприлюдненням праць серії «Народознавча спадщина» за ініціативою В. Борисенко було підготовлено до друку і видано декілька етнографічних рукописів з АНФРФ. Побачили світ такі

публікації: «Традиційне весілля українців. Унікальні записи кінця XIX – 20–40-х років XX століття / Передмова, примітки та упорядкування В. Борисенко» (К., 2012); Пастущин В. «Село Дрочево Берестейського повіту на Поліссі / Вступна стаття В.К. Борисенко» (К., 2014).

У кінці XX – на початку XXI ст. все більшої популярності в Україні та світі набувають дослідження з історії повсякденності. Як відзначає О. Брайченко, цей напрям в українській історичній науці ще досі потребує напрацювань та теоретичних переосмислень, що ж стосується вивчення радянської повсякденності, то лише за останнє десятиріччя спостерігаємо зацікавленість науковців вивченням радянської культури, побутових умов, взаємостосунків у колективі, родині тощо. Вагомим доповненням у цьому напрямку є праця Валентини Борисенко «Культура повсякдення села Хижинці (1950 – 1960-і рр.)» (К., 2014) [1, с. 69]. Також О. Брайченко наголошує: «... дослідження Валентини Борисенко, котрі присвячені обрядовості українців радянського періоду, спрямовані на висвітлення складних питань синтезу традиційної культури та новотворів (що впроваджувалися та всіляко популяризувалися державними інституціями, починаючи з 1970-х років). У цьому руслі дослідниця неодноразово, як у своїх ранніх, так і в пізніших працях, акцентує увагу дослідників, що елементи святкової чи побутової традиційної культури лишаються стійкими. Але й вказує, що трансформація та деформація культури пов'язані з трагічними явищами в історії українців: примусовою колективізацією, Голодомором, переселенням, війнами. Ці явища спричинили значні зміни в національній культурі, порушили процес

успадкування етнічних компонентів культури молодим поколінням» [1, с. 70].

Дослідницьку увагу В. Борисенко, зазначає Г. Скрипник, привернули також етнополітологічні проблеми, зокрема денаціоналізація як вислід асиміляційної політики радянської влади в Україні (в контексті репресій і фізичного терору, ідеологічного диктату, Голодомору 1932 – 33 рр.), що спричинила деформацію етносоціальної структури українського суспільства, цілеспрямовану зміну його етнічного профілю. Наслідком цих етнополітологічних студій дослідниці є її численні статті і публічні виступи, в яких учена переконливо розвінчує спроби антидержавних сил обґрунтувати доцільність зміни державних кордонів і «право» на українські території, обстоює територіальну цілісність і соборність країни, що, безумовно, поповнюють арсенал вітчизняної етнополітології [10, с. 19].

Одна з чільних тем у науковій палітрі зацікавлень В. Борисенко є українська календарна обрядовість. З цього приводу Н. Громова пише: «У своїх дослідженнях вчена акцентує увагу на локальних особливостях народної обрядовості населення різних історико-етнографічних регіонів України – Гуцульщини, Бойківщини, Волині, Поділля, Полісся, Слобожанщини тощо. Разом з тим у всіх своїх наукових працях вона займає послідовну патріотичну позицію, підкреслює структурну єдність народної культури на всій етнічній території розселення українського етносу, яка є значно сильнішою і відчутнішою, ніж локальні відмінності в культурі окремих історико-етнографічних регіонів України» [4, с. 57].

Протягом 2013 – 2015 рр., окрім згаданих вище книг, В. Борисенко стала

співавтором таких колективних праць: «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. Т. 4. Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура» (К., 2013); «Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини кінця XIX – XX ст.» (К., 2014); «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба. З історії повсякденного життя в Україні» (К., 2015); «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. Т. 5. Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків» (К., 2015) та автором індивідуальної монографії «Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX – початок XX сторіччя)» (К., 2014).

Проте ювілярка не зупиняється і не думає спочивати на лаврах. З цього приводу її безпосередній керівник, директор ІМФЕ Г. Скрипник наголошує: «Одночасно в ІМФЕ дослідниця працює над підготовкою спеціального тому «Весільні звичаї та обряди», багатотомного серійного видання «Етнографічний образ України». Це важливий десяти томний науковий проект етнологічного підрозділу ІМФЕ, що є своєрідним сучасним аналогом праць статистично-етнографічних експедицій П. Чубинського (оприлюднення якого передбачається як на паперових носіях, так і в електронній версії). Тож при його підготовці без знань і досвіду В. Борисенко, котра власноруч обстежила з етнографічного погляду півтисячі українських сіл, не обійтись» [10, с. 20].

Не можна оминати увагою найвірніших і найближчих рідних ювілярки. Ось так їх характеризує Л. Гасиджак: «Мудрість, фаховість, фундаментальний підхід до науки Валентини Кирилівни

знайшов продовження у її дітях. Донька Ольга сьогодні є одним з фахових філологів, бездоганно володіє українською мовою. Її майстерність неодноразово використовувалася в багатьох іміджевих телевізійних проєктах, що формували культурний простір України. Син Мирослав – історик, має вчений ступінь доктора наук, звання професора Київського національного університету ім. Т. Шевченка, викладач, фахівець з історії та етнології міста в першій половині ХХ ст. в умовах тоталітарної доби. Сьогодні він ще й мобілізований до Збройних сил України, де захищає право України на державну незалежність в умовах російської агресії на Сході України. «Вони росли в хаті, де не було нічого, окрім книг, відтак вони й визначили їхню подальшу долю», – резюмує Мама. І додає: «Я пишаюся своїми дітьми» [3, с. 48].

Отже, проаналізувавши життєвий шлях, наукову, педагогічну, культурно-просвітницьку діяльність В. Борисенко, доходимо таких висновків: 1) Валентина Кирилівна все своє життя присвятила дослідженню духовної і матеріальної культури українців та вивченню українських етнокультурних звичаїв і традицій; 2) її більш ніж вагомий науковий здобуток, а це майже 230 публікацій, у тому числі близько 30 індивідуальних і колективних монографій, книг, навчальних посібників, по праву увійшли до золотого фонду української академічної науки; 3) Валентина Борисенко є фундатором Київської етнографічної школи, підтвердженням цього є: а) величезний особистий фаховий доробок; б) підготовка і захист професійної когорти вчених-народознавців (4 доктори і 17 кандидатів наук); в) організація і функціонування першої у незалежній Україні кафедри

етнології та українознавства; 4) визначальною рисою Валентини Борисенко як вченого-фундатора та представників її наукової школи є новаторство та великий обшир осягненої ними проблематики; 5) у своїх працях В. Борисенко всіляко намагається не тільки дослідити феномен української самобутності, а й зберегти базові етнокультурні маркери ідентичності українців та, врешті-решт, передати їх майбутньому поколінню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайченко О. Валентина Борисенко – дослідниця обрядовості українців радянського періоду // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 65 – 70.
2. Буйських Ю. Про Вчителя // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 71 – 74.
3. Гасиджак Л. Бути собою // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 39 – 49.
4. Громова Н. Календарна обрядовість українців у працях Валентини Борисенко // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 51 – 59.
5. Даниленко В. Ювілей Валентини Борисенко // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 32 – 34.
6. Капелюшний В. Про заснування та розвиток першої в Україні кафедри етнології // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 22 – 31.

7. Масакі Умебаясі. Етнолог, яким я захоплююсь // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – 2015. – С. 50.

8. Особові справи працівників Інституту (Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України), звільнених у 2013 році. Літери «Б» – «Г». – Фонд № –, опис №1 – К, справа №61. – 245 арк. – №6. Борисенко В.К. – Арк. 68 – 98.

9. Склад В. Приклад служіння Україні та українській науці // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 35 – 38.

10. Скрипник Г. Науковий шлях ученої з Поділля // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 7 – 8.

11. Стасюк О. Валентина Борисенко – дослідниця геноциду Українців в 1932 – 1933 роках, що отримав назву в Україні та світі – Голодомор // Науковий збірник з нагоди вшанування 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової діяльності професора Валентини Борисенко. – К., 2015. – С. 60 – 64.

REFERENCES

1. BRAICHENKO, O. (2015) Valentyna Borysenko is a Researcher of Ukrainian Rites and Customs of the Soviet Period. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, pp. 65 – 70. [in Ukr.]

2. BUISKYKH, YU. (2015) About the Teacher. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora*

Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko), pp. 71 – 74. [in Ukr.]

3. HASYDZHAK, L. (2015) Being herself. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, pp. 39 – 49. [in Ukr.]

4. HROMOVA, N. (2015) Ukrainian Calendar Rites in the Works by Valentyna Borysenko. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, pp. 51 – 59. [in Ukr.]

5. DANYLENKO, V. (2015) Valentyna Borysenko's Jubilee. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, pp. 32 – 34. [in Ukr.]

6. KAPELIUSHNYI, V. (2015) About Foundation and Development of the First Ethnology Department in Ukraine. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, pp. 22 – 31. [in Ukr.]

7. MASAKI UMEBAIASI (2015) The Ethnologist I Admire. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diialnosti profesora Valentyny Borysenko (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko)*, p. 50. [in Ukr.]

8. The personal records of workers of National Research Institute of Ukrainian Studies and World History under the Ministry of Education and Science of Ukraine, fired in 2013. [in Ukr.]
9. SKLIAR, V. (2015) An Example of Serving Ukraine and the Ukrainian Science. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diïalnosti profesora Valentyny Borysenko* (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko), pp. 35 – 38. [in Ukr.]
10. SKRYPNYK, H. (2015) Scientific Life of the Researcher from Podillia. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diïalnosti profesora Valentyny Borysenko* (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko), p. 7 – 8. [in Ukr.]
11. STASIUK, O. (2015) Valentyna Borysenko is a Researcher of Ukrainian Genocide (1932 – 1933), which is named Holodomor in Ukraine and Throughout the World. In: *Naukovyi zbirnyk z nahody vshanuvannia 70-richchia z dnia narodzhennia ta 45-richchia naukovoï diïalnosti profesora Valentyny Borysenko* (Collected Papers on the Occasion of the 70th Anniversary of the Birth and the 45th Anniversary of Scientific Activity of Valentyna Borysenko), pp. 60 – 64. [in Ukr.]

Yu. Fihurnyi

Valentyna Borysenko's Activities in the Context of Ukrainian Studies

Abstract

The article analyzes the activities of Doctor of Historical Sciences, Professor V. Borysenko in the context of Ukrainian studies. The research was conducted within the framework of 70th anniversary of her birth and 45th anniversary of her scientific activity. The scientific, pedagogical and cultural activities of the known researcher of Ukrainian ethno-cultural traditions should become an example for the younger generation of scholars. V. Borysenko's life and scientific achievements demonstrate her significant contribution to the Ukrainian academic science. We must be thankful to her for opportunity to receive knowledge about Ukraine in the past and at the present time and Ukrainian ethno-cultural traditions as well. The main stages of V. Borysenko's life and her scientific achievements in the time of totalitarianism are considered. The author examined Borysenko's contribution into the development of ethnographic and ethnological studies at Taras Shevchenko Kyiv University and analyzed her conceptual narratives on ethnocultural development of Ukraine. The research revealed that V. Borysenko was a founder of Kiev ethnographic school. We may claim that she dedicated her life to the research of spiritual and tangible culture of Ukrainians and Ukrainian ethnic and cultural customs and traditions. V. Borysenko has an extensive scientific background (over 230 publications, including approximately 30 individual and collective monographs, books and manuals) that justly became a part of the golden fund of Ukrainian academic science. She organized and headed the first in independent Ukraine Department of Ethnology and Ukrainian Studies and she was a scientific supervisor for 4 Doctors of Sciences and 17 PhDs. The defining feature of V. Borysenko and representatives of her scientific school is innovation and wide variety of problems being under research. In her works V. Borysenko tries not only to investigate the phenomenon of Ukrainian identity but also to preserve basic Ukrainian ethnocultural identity markers and, eventually, to pass them to the future generations.